

УДК 351.88

А. В. Мерзляк

доктор наук з державного управління, професор

Д. С. Скрябінакандидат наук з державного управління
Класичний приватний університет**ДЕРЖАВНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ**

У статті обґрунтовано місце та роль державного механізму підвищення рівня конкурентоспроможності експорту в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України. Розглянуто зарубіжний досвід забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного експорту. Запропоновано комплексний державний механізм підвищення конкурентоспроможності підприємств України та їх продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Ключові слова: державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, конкурентоспроможність експорту, державний механізм, підвищення конкурентоспроможності.

I. Вступ

Трансформаційні перетворення в економіці України, перехід до ринкового типу її розвитку, а також глобалізаційні процеси у світі приводять щороку до дедалі більшого залучення держави до світової системи господарювання. Для захисту вітчизняних підприємств в умовах загострення конкурентних відносин унаслідок інтеграції нашої держави до світових об'єднань, державної підтримки ключових експортоорієнтованих галузей, забезпечення сталого економічного розвитку країни шляхом покращення її окремих макроекономічних показників (серед яких особливого значення набувають рівень відкритості економіки, структура зовнішньої торгівлі, обсяги залучення іноземних інвестицій, рівень міжнародної конкурентоспроможності країни тощо) необхідні розробка та реалізація ефективного комплексу механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Особливе місце в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відведено державному механізму підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції, ефективна реалізація якого забезпечить виконання вищезазначених завдань.

Проблемам формування конкурентних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також різним аспектам забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і їх продукції присвячено праці як учених-класиків, таких як П. Друкер, М. Портер, Д. Рікардо, А. Сміт, Ф. Хайєк, Й. Шумпетер, так і науковців-сучасників, таких як В. Геєць, М. Долішній, А. Кредісов, Ю. Макогон, В. Онищенко, А. Чухно та ін.

Однак, на сьогодні є низка питань, пов'язаних із підвищенням рівня конкурен-

тоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції з метою забезпечення конкурентних переваг вітчизняних товарів перед імпортними аналогами на території України й експортних вітчизняних товарів на зарубіжних ринках для збереження позицій експортоорієнтованих підприємств в інших країнах.

II. Постановка завдання

Метою статті є обґрунтування місця державного механізму підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і їх продукції в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, розробка комплексного механізму підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств України та їх продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках.

III. Результати

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни набуває дедалі більшого значення в процесі інтернаціоналізації господарського життя та зростання економічної взаємозалежності країн. Від виникнення перших систематизованих поглядів на зовнішню торгівлю до появи системи державного управління та багатостороннього регулювання зовнішньоекономічної сфери пройшло понад двісті років, однак, ґрунтовний фундамент розвитку зовнішньої торгівлі на засадах використання саме конкурентних переваг заклали вчені-класики А. Сміт і Д. Рікардо у своїх теоріях абсолютних та порівняльних переваг (табл. 1).

У розвитку ЗЕД в Україні виокремлюють три етапи: 1) 1918–1987 рр.; 2) 1987–1991 рр.; 3) 1991 р. – по теперішній час) [1]. На кожному з них використовували різні підходи до державного регулювання процесів у цій сфері. На нашу думку, ЗЕД в Україні переходить наразі на новий четвертий етап розвитку, що зумовлено зміною в тенденціях та пріорите-

тах, що стоять перед державою в цій сфері. На етапі активної реалізації інтеграційних процесів України необхідним виявляється державне регулювання ЗЕД, націлене на підтримку експортоорієнтованих галузей, захист

вітчизняних промислових підприємств від іноземної конкуренції, регулювання монополізму в галузях та інші заходи, націлені саме на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і їх продукції (табл. 2).

Таблиця 1

Місце теорій розвитку зовнішньої торгівлі, що ґрунтуються на використанні конкурентних переваг, у системі еволюції теорій регулювання зовнішньоекономічної діяльності*

Найменування теорії, рік зародження	Представники теорії	Зміст теорії
Меркантилізм (1651 р.)	В. Стаффорд, Томас Мен, Самуїл Фортрей, Джеймс Стюарт	Прихильники цієї теорії вважали, що зовнішньоекономічна політика має бути орієнтована на нагромадження дорожчих металів шляхом проведення політики обмеження імпорту й розширення експорту за допомогою втручання держави та її контролю за зовнішньоекономічними зв'язками
Теорія абсолютних переваг (1776 р.)	Адам Сміт	Обмін між націями дає змогу кожній реалізувати залишки конкурентоспроможного виробництва, що надає вартість тому, що було б даремним; зовнішня торгівля дає змогу збільшити спроможність до заощадження, що впливає на капітал нації; створення системи захисних заходів від іноземної конкуренції призводить до зменшення багатства нації в цілому
Теорія порівняльних переваг (1817 р.)	Давид Рікардо	Кожна країна спеціалізується на тому виробництві, в якому вона має найбільшу перевагу; вільна торгівля необхідна, оскільки вона оптимізує використання праці
Теорія міжнародної вартості (1848 р.)	Дж. Ст. Мілль	Ціна обміну формується завдяки основному закону попиту і пропозиції на такому рівні, що сукупність експорту кожної країни дає змогу оплатити сукупність її імпорту; країни, які отримують найбільшу вигоду від зовнішньої торгівлі, – це ті країни, товари яких користуються найбільшим попитом за кордоном і які мають найменший попит на іноземні товари
Теорія витрат заміщення	Готтфрід Хеберлер	Міжнародний обмін оптимізує використання виробничого потенціалу кожної з країн, якщо жорстко не протидіяти цьому процесу; темпи економічного зростання можна спланувати тільки за умови допуску іноземного капіталу в економіку країни, що характеризується як зовнішнє джерело нагромадження
Теорія співвідношення факторів виробництва (1919, 1933 рр.)	Елі Хекшер, Бертіл Олін	Міжнародний обмін виникає з відносного достатку або відносного дефіциту факторів виробництва (праця, земля, капітал), наявних у розпорядженні різних країн; кожна країна має тенденцію до спеціалізації на тому виробництві, для якого співвідношення факторів виробництва, якими вона володіє, є найбільш сприятливим; міжнародний обмін є "обміном надмірних факторів на рідкісні фактори"; мобільність факторів замінює мобільність факторів виробництва
Парадокс Леонтьєва (1953 р.)	Василь Леонтьєв	Економічне зростання залежить не тільки від кількості задіяних факторів виробництва, а також від їх якості, ефективності їх комбінування, технічного прогресу, попиту, характеристик ринку та елементів залежно від країни і кон'юнктури
Кейнсіанство (кінець 20-х)	Джон Мейнард Кейнс	Сукупний попит формується під впливом багатьох факторів; жорсткий контроль держави над зовнішньоекономічними зв'язками; створення наднаціональних органів регулювання
Монетаризм (50-ті рр.)	Мілтон Фрідман	Сукупний попит формується під детермінацією пропозиції грошей; система регулювання світогосподарських зв'язків тільки монетаристськими засобами; протистояння надмірній наднаціональній директивності

* Складено авторами на основі джерела: [3, с. 68–69].

Таблиця 2

Пріоритети держави у сфері регулювання ЗЕД на сучасному етапі*

Сфера регулювання	Завдання, що постають перед державою в цій сфері
Нормативно-правове регулювання ЗЕД	Необхідним є внесення змін у нормативно-законодавчі акти, що стосувалися б захисту ключових національних галузей економіки, підтримки експортоорієнтованих підприємств (кредитування, податкові важелі тощо), внесення змін в антимонопольне та антикорупційне законодавство
Рівень централізації ЗЕД	Суб'єкти ЗЕД мають значну автономію, однак, істотним має стати державне регулювання у стратегічних галузях економіки (машинобудування, авіабудівництво, с/г, паливно-енергетичний комплекс тощо)
Диверсифікація форм ЗЕД	Державна підтримка та розвиток існуючих форм ЗЕД, що сприятиме ефективній реалізації зовнішньоторговельної, інвестиційної, валютної та боргової політики держави. Акцент на реалізацію зовнішньоторговельного та інвестиційного співробітництва як пріоритетного
Співпраця з міжнародними організаціями	Дотримання інтеграційного курсу до Європейського Союзу. Орієнтація на членство в Митному союзі. Адаптація державних механізмів до вимог, що висуваються цими об'єднаннями
Експортна політика	Необхідною є активна підтримка експортоорієнтованих підприємств, удосконалення мотиваційного механізму регулювання експортної діяльності; сприяння експорту продукції з високою доданою вартістю
Імпортна політика	Активна реалізація політики імпортозаміщення з метою підтримки та відновлення виробничих можливостей національної промисловості (у тому числі високотехнологічні підприємства, легка промисловість тощо). Збалансування структури імпорту, зменшення енергетичної імпоротної залежності
Інвестиційна політика	Покращення інвестиційного клімату в країні, підвищення рівня конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємств, зменшення рівня корупції та відтоку капіталів, забезпечення прозорого правового поля

* Розробка авторів.

Таким чином, це дає змогу стверджувати, що ефективна реалізація будь-якої ланки системи ієрархії категорій, на якій ґрунтується процес державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (рис. 1), є не-

можливою без забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

Рис. 1. Ієрархія категорій, на якій ґрунтується процес державного регулювання ЗЕД

Щодо конкретних механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції, то тут доцільним виявляється звернення до зарубіжного досвіду в цій сфері. Наприклад, згідно з підходом Світового банку (рис. 2) виокремлюють три ключові елементи механізму підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняного експорту:

- механізм забезпечення мотиваційного поля – формування та реалізація сприятливої торговельної, податкової та валютної політики, налагодження ефективної взаємодії між діловим середовищем, ринком праці тощо з метою прийняття ефективних державних управлінських рішень у сфері експортоорієнтованого виробництва, зовнішньої торгівлі, залучення іноземних інвестицій тощо;

- механізм зниження зовнішньоторговельних витрат – скорочення рівня енерговитрат, витрат на телекомунікаційне обслуговування, митні послуги, витрати, пов'язані з безпекою, транспортні та логістичні витрати тощо, врегулювання рівня капіталовкладень у торговельну інфраструктуру, кадрове забезпечення ЗЕД тощо;
- механізм подолання ринкових та політичних ризиків – зниження можливого негативного впливу ринкових умов, неефективної політики, що реалізується державою, шляхом реалізації заходів спеціальних інститутів, таких як експортні та інвестиційні агентства, комітети зі стандартизації, агентства підтримки інновацій, а також встановлення спеціальних торговельних режимів, створення експортних зон тощо [5].

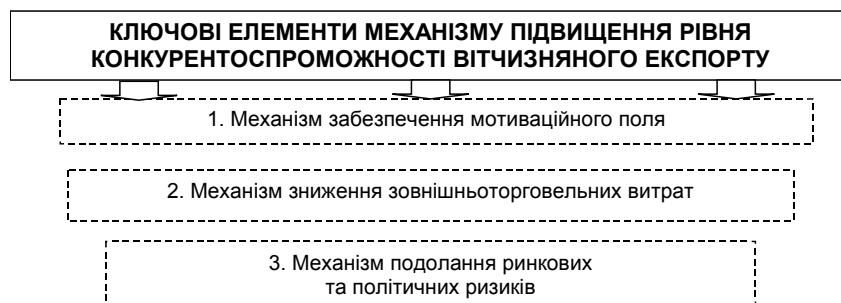

Рис. 2. Ключові елементи механізму підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняного експорту згідно з підходом Світового банку *

* Складено авторами на основі джерела: [5].

У своїй діяльності вітчизняні експортери можуть стикатися з низкою проблем, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємств та їх продукції, які можна згрупувати таким чином: проблеми, пов'язані з внутрішнім середовищем (неготовність підприємств до експортної діяльності через вплив ринкових умов, недостатній рівень стимулювання підприємств до виходу на зовнішні ринки, брак оборотних коштів підприємств тощо); проблеми, пов'язані з експортними ринками (нераціональність структури експорту, недостатні обсяги експортних поставок за деякими товарними групами, зниження попиту на провідних експортних ринках тощо); проблеми, спричинені державною політикою (неефективна політика у сфері експортної діяльності, інвестування,

технологічного розвитку підприємств тощо) [4, с. 52].

Виходячи з необхідності подолання вищезазначених проблем, модель забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного експорту враховує умови експортоорієнтованого виробництва, попит на вітчизняний експорт, а також низку чинників (політичних, економічних, соціальних, технологічних) (рис. 3).

Однак, не завжди економіка країни є підготовленою до вискоєфективних видів та форм міжнародного співробітництва, які б сприяли швидкій реалізації пріоритетних інтеграційних курсів. Крім того, не завжди вітчизняний експорт відрізняється високим рівнем конкурентоспроможності, що є результатом несприятливого впливу правових, суспільно-політичних, фінансово-економічних та науково-технічних чинників (табл. 3).

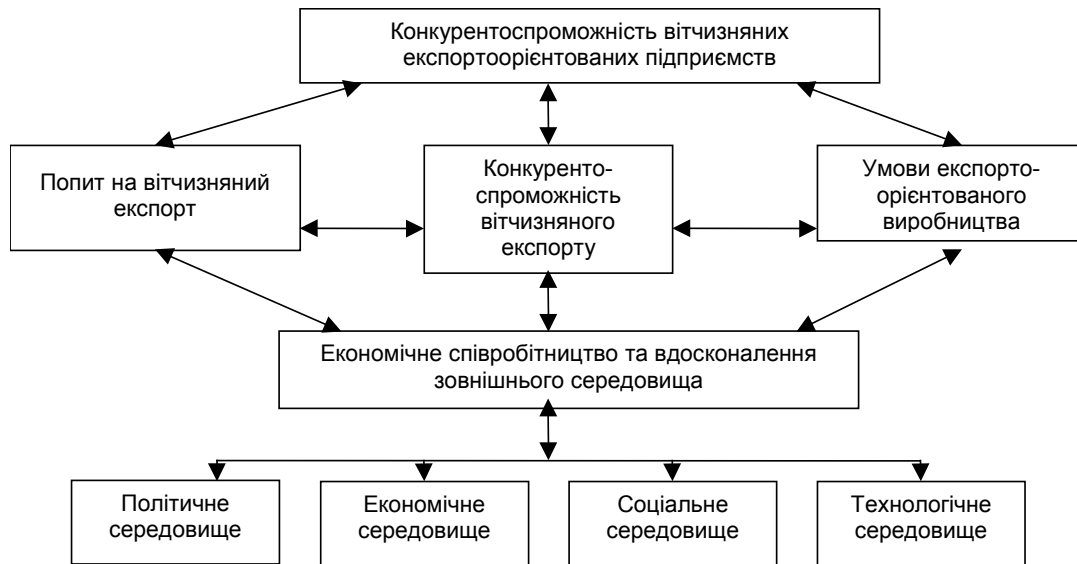

Рис. 3. Модель забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного експорту *

* Джерело: [4, с. 55].

Таблиця 3

Чинники, що впливають на регулювання експорту країни *

<i>Правові чинники</i>	<i>Суспільно-політичні чинники</i>
1	2
<ul style="list-style-type: none"> – зміни в законодавчій базі (у сфері зовнішньої торгівлі, її тарифного та нетарифного регулювання, інвестиційної діяльності, валютного, податкового, антимонопольного, антикорупційного законодавства тощо); – ефективність правових механізмів регулювання сфер, що пов'язані з розвитком ЗЕД; – відповідність міжнародним стандартам та критеріям, які висуваються світовими об'єднаннями, до яких прагне держава; – інституціональна структура та інфраструктура сфер, задіяних у реалізації ЗЕД; – дієвість правових режимів для іноземних суб'єктів господарювання 	<ul style="list-style-type: none"> – зовнішня орієнтація держави (курс на євроінтеграцію тощо); – політика державних органів влади у сфері ЗЕД; – геополітичне розташування країни; – рівень визнання країни на світовій арені; – політична стабільність у країні; – рівень корумпованості політичних інститутів; – умови та культура ведення бізнесу в країні; – рівень бюрократизму в країні, складність дозвільних процедур; – рівень залучення країни до міжнародного поділу праці; – рівень купівельної спроможності населення; – структура вітчизняного виробництва; – наявність кваліфікованої робочої сили

1	2
Фінансово-економічні чинники	Науково-технічні чинники
<ul style="list-style-type: none"> – ефективність комплексу тарифних та нетарифних методів регулювання ЗЕД – рівень економічної свободи підприємств; – обсяги фінансування експортоорієнтованих підприємств; – рівень монополізму та стан конкурентних відносин у країні; – рівень “тінізації” економіки держави; – розвиненість системи фінансово-кредитних установ у країні; – податкові важелі, що використовуються державою; – цінова політика у стратегічних галузях національного господарства; – стан інвестиційного клімату в країні 	<ul style="list-style-type: none"> – стан матеріально-технічної бази вітчизняних виробництв; – рівень розвиненості інноваційної та інформаційної інфраструктури; – проблеми інтелектуальної безпеки; – забезпеченість власними паливно-енергетичними ресурсами; – рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції; – технології, що використовуються вітчизняними підприємствами; – рівень інноваційної культури у країні; – стандартизація та сертифікація якості продукції, що виробляється у країні

* Розробка авторів з використанням підходу: [2, с. 132].

Враховуючи вищенаведені підходи, можемо констатувати, що комплексний державний механізм підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції (рис. 4) має включати два основні напрями реалізації:

- механізм регулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції, яка споживається на внутрішньому ринку (основна мета – забезпечення конкурентних переваг вітчизняних товарів перед імпортними аналогами на території України для утримання позицій вітчизняних підприємств на внутрішньому ринку);
- механізм регулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції, яка споживається на зовнішньому ринку (основна мета – забезпечення конкурентних переваг вітчизняних товарів на зарубіжних ринках для збереження позицій експортоорієнтованих підприємств в інших країнах).

Такий механізм підвищення рівня конкурентоспроможності має стати результатом ефективної реалізації державної політики в різних сферах, зокрема:

- промислової (структурної) політики – оновлення матеріально-технічної бази промислового сектору економіки, зниження ресурсо- та енерговитрат виробництва, зменшення трудомісткості виробництва, активізація впровадження інновацій, створення експортних виробничих комплексів, оновлення кадрового складу промислового сектору;
- енергетичної політики – підвищення ефективності споживання паливно-енергетичних ресурсів, реформування сфери ЖКГ, підвищення рівня енергетичної безпеки, забезпечення стабілізації та зниження вартості енергетичних ресурсів;
- фінансової політики – налагодження системи експортного та внутрішнього кредитування, вдосконалення банківської інфраструктури, стабілізація валютного курсу, зменшення рівня взаємозалежності фінансових і політичних чинників у країні;
- інвестиційної політики – залучення інвестицій у перспективні технології та страте-

гічні галузі, залучення коштів у цільові інноваційні програми тощо;

- митно-тарифної політики – застосування ефективних митних режимів, виходячи з національних інтересів та добробуту окремих експортних галузей;
- цінової політики – просування на зовнішні ринки тих категорій товарів, які матимуть там цінову конкурентну перевагу (на ринках Митного союзу буде користуватися ціновою перевагою вітчизняна продукція машинобудівної та металургійної галузей, сільськогосподарства, на ринках Європейського Союзу – машинне устаткування та механічні пристрої, рослини, масла, прості метали, хімічні речовини, текстиль), зменшення витрат на виробництво та реалізацію товарів, державне регулювання цін на окремі групи товарів, запобігання встановленню демпінгових цін;
- податкової політики – надання податкових кредитів та пільг підприємствам, створення сприятливих податкових режимів для випуску конкурентоспроможної продукції;
- антимонопольної (конкурентної) політики – обмеження встановлення монопольних цін, запобігання утворенню монополій у стратегічних галузях країни;
- інфраструктурної політики – налагодження ефективної транспортної мережі, фінансових структур, розвиток інформаційного забезпечення;
- політики інтелектуальної безпеки – забезпечення належного захисту прав інтелектуальної власності;
- екологічної політики – налагодження ефективної системи стандартизації та сертифікації, упровадження ефективної системи контролю якості товарів з метою відповідності міжнародним стандартам і забезпечення нецінової конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- політики регулювання споживацької поведінки – підвищення рівня соціальних умов життя в країні, збільшення рівня прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, підвищення рівня соціальної стабільності, зниження темпів зростання інфляції, реалізація ефективної маркетингової політики.

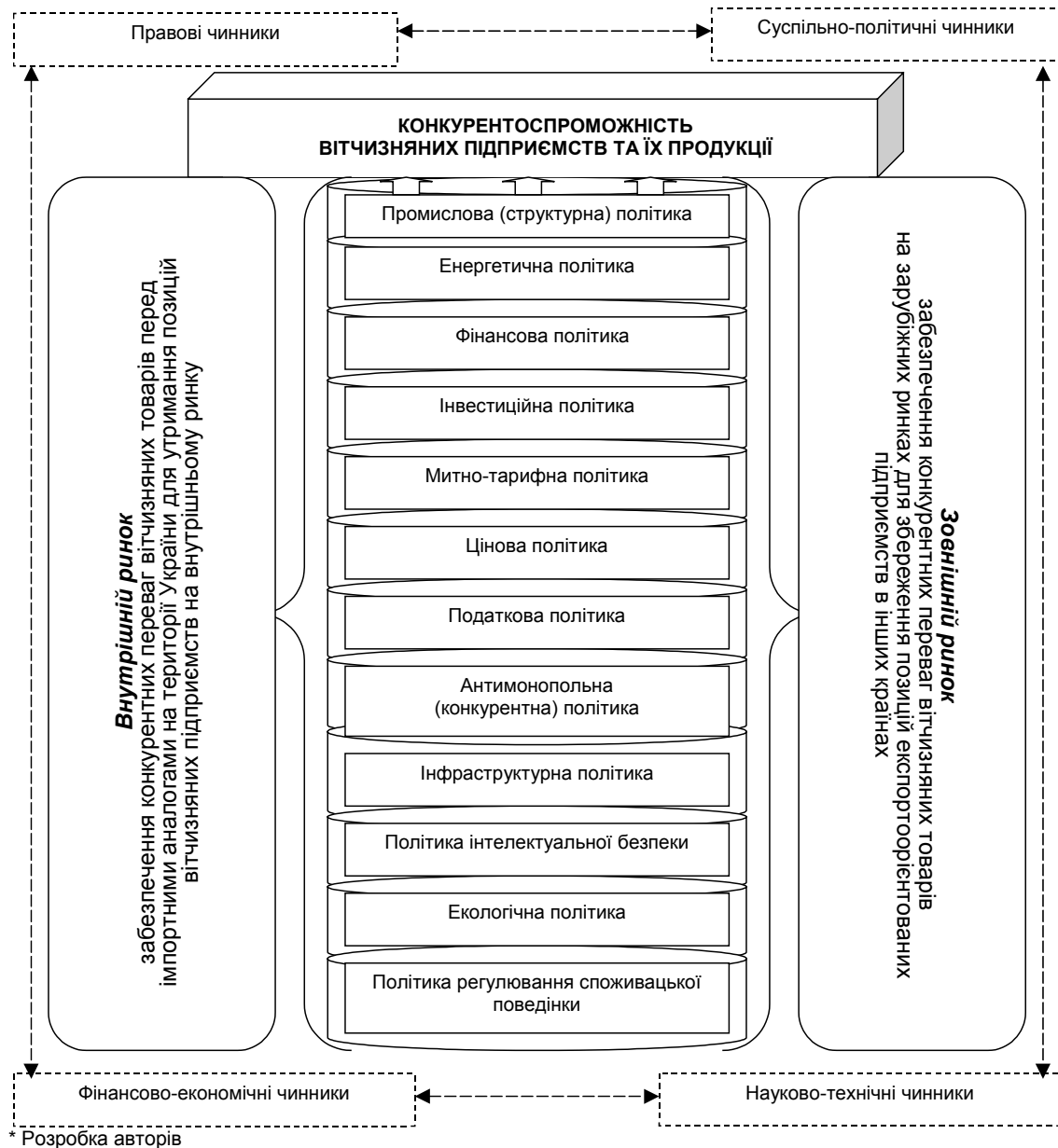

Рис. 4. Комплексний державний механізм підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції *

IV. Висновки

Таким чином, у сучасних умовах невирішеним є ряд питань, пов'язаних із підвищенням конкурентоспроможності експорту України з метою забезпечення конкурентних переваг вітчизняних товарів перед імпортними аналогами на території України та експортних вітчизняних товарів на зарубіжних ринках для збереження позицій експорторієнтованих підприємств в інших країнах. Серед механізмів підвищення конкурентоспроможності експорту України можна виокремити: механізм забезпечення мотиваційного поля, механізм зниження зовнішньоторговельних витрат, механізм подолання ринкових і політичних ризиків. Державний механізм підвищення конкурентоспроможності має включати два основних напрями реалізації: регулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції, яка

споживається на внутрішньому ринку, і регулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції, яка споживається на зовнішньому ринку. Такий механізм має стати результатом ефективної реалізації державної політики в різних сферах, зокрема: промисловій (структурній) політиці, енергетичній політиці, фінансовій політиці, інвестиційній політиці, митно-тарифній політиці, ціновій політиці, податковій політиці, антимонопольній (конкурентній) політиці, інфраструктурній політиці, політиці регулювання споживацької поведінки, екологічній політиці, політиці інтелектуальної безпеки.

Список використаної літератури

1. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Г. М. Дроздова. – Київ : ЦНЛ, 2004. – 172 с. – Режим доступу : <http://library.biz.ua/15/index.html>.

2. Машков А. О. Аналіз чинників у системі реалізації державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності / А. О. Машков // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 3. – С. 131–134.
3. Пазуха М. Д. Зовнішньоекономічна діяльність : навч. метод. посіб. / М. Д. Пазуха. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 230 с.
4. Bruneckiene J. Measurement of Export Competitiveness of the Baltic States by composite Index / Jurgita Bruneckiene, Dovile Paltanaviciene // Engineering Economics. – 2012. – № 23 (1). – P. 50–62.
5. Key Elements of an Export Competitiveness Strategy [Electronic resource] / World Bank. – Mode of access: <http://web.worldbank.org>.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014.

Мерзляк А. В., Скрыбина Д. С. Государственный механизм повышения конкурентоспособности экспорта Украины

В статье обоснованы место и роль государственного механизма повышения конкурентоспособности экспорта в системе государственного регулирования внешнеэкономической деятельности Украины. Рассмотрен зарубежный опыт обеспечения конкурентоспособности отечественного экспорта. Предложен комплексный государственный механизм повышения конкурентоспособности предприятий Украины и их продукции на внутреннем и внешнем рынках.

Ключевые слова: государственное регулирование внешнеэкономической деятельности, конкурентоспособность экспорта, государственный механизм, повышение конкурентоспособности.

Merzlyak A., Skriabina D. State Mechanism of Export Competitiveness Increasing in Ukraine

In the article a place and a role of state mechanism of export competitiveness increasing in the system of state regulation of foreign economic activity of Ukraine are proved. Foreign experience of domestic export competitiveness ensuring is considered. Complex state mechanism of export competitiveness increasing of Ukrainian enterprises and their production in the internal and external markets is offered.

It is determined the necessity of development of complex state mechanism of export competitiveness increasing for the purpose of ensuring of competitive advantages of domestic goods compared with import analogs on the territory of Ukraine and export domestic goods on the foreign markets for retention of exporters positions in other countries. Among mechanisms of export competitiveness increasing of Ukraine it was determined: mechanism of motivational field providing, mechanism of foreign trade expenses decreasing, mechanism of market and political risks overcoming.

The state mechanism of competitiveness increasing has to include two main directions of its realization: regulation of competitiveness of the domestic enterprises and their production which is consumed on the domestic market, regulation of competitiveness of the domestic enterprises and their production which is consumed on the foreign market. Such mechanism has to become the result of effective realization of a state policy in different spheres, in particular: industrial (structural) policy, power policy, financial policy, investment policy, customs and tariff policy, price policy, tax policy, antimonopoly (competitive) policy, infrastructure policy, policy of regulation of consumer behavior, ecological policy, policy of intellectual safety etc.

Key words: state regulation of foreign economic activity, export competitiveness, state mechanism, competitiveness increasing.